

Simon Kata

A rossz: kihívás az igazságszolgáltatás számára

Paul Ricoeur tanulmányában úgy határozza meg a rosszat, mint kihívást a filozófia és a teológia számára. A rossz által képviselt kihívás röviden szólva Ricoeur szerint abban áll, hogy Isten mindenhatóságát, Isten jóságát és a rossz létét képtelenség egyetlen összefüggő rendszerbe foglalni, ugyanakkor a hagyományos teológiák szerint a három közül egyiket sem lehet elvitatni. Az ebben megnyilvánuló paradoxon adja majd a rosszat érintő számos más probléma alapját.

Az elkövetkezendőkben elsősorban nem a Ricoeur-szöveget elemezném, hanem az általa felvetett problémák mentén szeretnék felvetni újabb, elsősorban gyakorlati kérdéseket. Ezek a kérdések az etika és az igazságszolgáltatás érintkezési felületén jelennek meg.

Ricoeur tanulmánya kapcsán fölmerült bennem, hogy mennyire hasonlít a vallás, a filozófia és az igazságszolgáltatás nyelve, amikor a morális rosszról esik szó, és hogy milyen hasonló az a véget nem érő törekvés is, ahogy a morális rossz titokzatos természetét próbálják kifürkészni. Ebből kiindulva kezdtem megvizsgálni különféle igazságszolgáltatási koncepciókat. Úgy gondoltam, érdemes lehet kibővíteni Ricoeur problémafelvetését, és megnézni három – a rossz kérdéskörén belül nagyon hasonló fogalomkészlettel dolgozó – diskurzust, melyek közül a vallás spirituális, az igazságszolgáltatás világi és gyakorlati érvénnyel bír, a filozófia meg mondhatni kettős állampolgársággal, amennyiben az etika egyrészt elvont fogalmakon való spekuláció, másrészt viszont életképességét a tapasztalatra és a gyakorlatra alapozza.

Az a probléma, amit Ricoeur tanulmánya elején az elkövetett és az elszenvedett rossz között, titokzatos mélysége kapcsán vet föl, megtalálható a különféle igazságszolgáltatási koncepciók körüli vitákban is. Milyen módon lehet igazságos büntetést kiszabni? Igazságos lehet-e egyáltalán a büntetés intézménye? Ha nem, hát milyen más módokon lehet az áldozat számára igazságot és jóvátételt szolgáltatni? Valóban egyértelmű-e, hogy szabad akaratból cselekszünk rosszat? Ha nem, mennyiben és milyen módon vagyunk felelősségre vonhatóak? Ki az áldozat, ki szenved a bűn terhei alatt? Mi voltaképpen az igazságszolgáltatás feladata: a bűnös megbüntetése, vagy az áldozatot ért sérelem orvoslása?

A kérdés, hogy „honnan ered a rossz?”, Ricoeur számára hamar meghaladottá válik. Már akkor, amikor a mítoszértelmezések kapcsán felveti Geertz meglátását arról, hogy hol fut zátonyra a rossz eredetét érintő kérdés. Geertz szerint ott a probléma, hogy a mítosz a rosszat az eredettel egyidősnek írja le, és arra, ami az eredettel egyidős, nem tehető fel a kérdés, hogy honnan ered, hiszen az önmaga oka. A mítoszok után a nyugati gondolkodásba a gnózis vezet be a rossz eredetének kérdését. A gnózissal szembeforduló Ágoston hatására azonban egyre inkább az válik kérdéssé, hogy „miért cselekedjük a rosszat?” Ágoston a filozófia fogalomkészletére támaszkodva amellet érvel, hogy a rosszat nem lehet lényegként értelmezni, amennyiben elfogadjuk a lét, az értelem és a jó egységét. A rossz magyarázata a teremtő és a teremtett ontikus távolságában, különbözőségében keresendő. Míg a teremtő tökéletes, addig

a teremtmény tökéletlen, csak képmás, pusztán csak részesül a teremtő bizonyos tulajdonságaiból. A teremtmény hiányossága – a benne lévő hiány – folytán képes elfordulni Istentől, és a nem-létező, a semmi felé hajlani.

A teodícea kitérője után Kant ismét a gyakorlati szférába utalja a rosszat. Újra az a kérdés kerül előtérbe, hogy miért cselekedjük a rosszat. Kant a rossz cselekedetet az emberben rejlő gyökeres rosszal magyarázza. Az emberben a jóra való fogékonyság mellett ott lakozik a rosszra való hajlam. Kant számára is problémát jelent a rossz eredete, azonban gondosan ügyel arra, hogy ne kezdjen alaptalan spekulációkba, hogy ne lépje át a megismerés határait. Fontos még megemlítenünk Hegelt, aki a megbocsátás fogalmával egy újabb problémát vet fel, ami előkerül majd az igazságszolgáltatási szemléletek tárgyalása során.

A rossznak az a tisztán morális felfogása, amelyet a rossz cselekedet vet föl, előtérbe helyezi a cselekvő, szabad akaratú rendelkező egyént. Ricoeur megfogalmazásában a morális rossz, amelyet a vallás és az igazságszolgáltatás egyaránt a bűn fogalmával nevez meg, „azt jelöli, ami az emberi cselekedetet felelősségre vonás, vád és helytelenítés tárgyává teszi” (RICOEUR 1999, 94). A felelősség felvetése azt jelenti, hogy feltételezzük, hogy a tettet egy felelős személy szabad akaratából követte el. A vád azt mondja ki, hogy a cselekedet megsértette a közösségben uralkodó etikai rendet. Végül pedig itt van a helytelenítés szintje, az, ahol az elkövetett és az elszennvedett rossz egy közös és titokzatos gyökéretrendszerbe fonódik össze.

A helytelenítés szintje az, ahol a bűnös fölött ítélik és kiróják rá a büntetést. A büntetés a vallás és a klasszikus igazságszolgáltatási koncepciók értelmében egyenlő a fájdalommal, a szenvedéssel, a veszteséggel. A bűnöst a büntetés rendszerében megfosztják szabadságjogaitól, elszakítják szeretteitől, fenyítik, halálra ítélik, csakúgy, ahogy Isten, a legfőbb bíró elveheti gyanúba kevert teremtménye vagyonát, gyermekeit, egészségét, életét.

Azonban jó látnunk, hogy az igazságszolgáltatás számol az előbbieken fölvezetett problémákkal, és ha a filozófiához és a valláshoz hasonlóan nem is tud, és lényegében hatáskörénél fogva nem is akar választ adni a rossz eredetére, megpróbál gyakorlati megoldásokat kidolgozni a morális rossz által fölvetett problémák kezelésére és visszaszorítására.

A XX. század elejétől alkalmazott igazságszolgáltatási koncepciók alapvetően három csoportra oszthatók. Bár jószereivel egyetlen társadalom sem alapul egyetlen, kizárólagos igazságszolgáltatási alapelven, azonban irányát tekintve jól elkülöníthetők azok a szempontok, amelyek szerint egy adott társadalomban a morális rossz, a felelősség és az igazságosság kérdését kezelik. (VIGH 2000, 214.)

A retributív, vagyis megtorló igazságszolgáltatás a polgári társadalom kialakulását követően a XIX. század elején vált meghatározóvá, és hosszú időn keresztül egyedül uralta az igazságszolgáltatás területét. Ez a szemlélet hagyományos büntetőjogi elveken alapul. Arra épít, hogy a bűncselekmény az egyén szabad akaratának következménye. Feltételezi tehát, hogy az egyén világosan elkülönített kategóriákkal rendelkezik a jó és a rossz megítélése terén, és hogy ezek a kategóriák lényegében függetlenek az egyéni meghatározottságtól és az aktuális körülményektől. A retributív szemléletben a vád egyéni szempontokat figyelmen kívül hagyó, abszolút érvényű megállapításai a magára hagyott, kirekesztett, megbélyegzett egyén szintjén nyernek megtorlást a helytelenítés rendszerében. A felelősség abszolút mértékben az egyéné, míg a vád a tömeg és a hagyomány által nyer legitimitást. Az egyéni és az univerzális szintek

összemosásának problémái a helytelenítés terén válnak láthatóvá. Hiszen a büntetés rendszerében a bűnösből áldozat lesz. A büntetés a retributív igazságszolgáltatás rendszerében a büntetett egyén szempontjából elszenvedett rossz.

Míg a retributív szemlélet általános és személytelen ítéletalkotási elveket alkalmaz, a preventív igazságszolgáltatási koncepció a figyelem körébe vonja a bűnelkövető egyént. Ez a szemlélet a pozitivista kriminológiai nézetek hatására alakult ki, és fokozatosan egyre nagyobb érvényre tett szert a XX. század elejétől kezdve. A szemlélet lényege, hogy elsősorban a bűnözés – a morálisan rossz cselekedet – okait kutatja annak érdekében, hogy hatékony megelőző módszereket dolgozzon ki, a filozófiához hasonlóan tehát arra a kérdésre keres választ, hogy az embereket mi motiválja a rossz cselekedetre. A preventív szemlélet szerint a bűnös emberi magatartás terén éppúgy megfigyelhetünk törvényszerűségeket, mint az egyéb társadalmi vagy a természeti jelenségek körében. A felelősség szintjén ez azt jelenti, hogy a bűnelkövető részben mentes a felelősségtől, amennyiben bizonyos szempontból elszenvedője saját genetikai, kulturális, szociális és pszichikai adottságainak. Az elkövetett rosszat viszonylagossá teszi a különféle külső és belső kényszerből fakadó elszenvedett rossz. Ebből következően, az ítélezés során figyelembe kell venni a bűnelkövető pszichológiai, genetikai, szociális és kulturális adottságait.

Az igazságszolgáltatás fő célja ez esetben nem a büntetés, a fájdalomkókozás, az elrettentés, hanem a bűnprevenzió, amit alapvetően az elkövető és a leendő elkövetők személyiségének pozitív formálásával, valamint a külső körülmények javításával kíván elérni.

A preventív szemlélet előrelépést jelent abban a tekintetben, hogy a bűnelkövetőt kiemeli a jogfosztottság állapotából, azonban ez a szemlélet sem képes orvosolni az áldozatok sérelmeit, veszteségeit. Az áldozat továbbra is megmarad a kiszolgáltatott, „gyenge tanú” szerepében.

A restoratív szemlélet ellenben a bűncselekmény áldozatát helyezi az igazságszolgáltatás fókuszába. Elsődleges figyelme tehát az elszenvedett rosszra irányul, és annak mind teljesebb orvoslására, a kár helyreállítására. Az áldozatcentrikus igazságszolgáltatási koncepció azokból a bírálatokból bontakozott ki, amelyek a preventív szemlélettel kibővített, megtorló igazságszolgáltatást érték az 1960-as, '70-es évektől kezdve. A kritikák elsősorban arra a tényre irányultak, hogy a bűnelkövetőkkel való fokozott törődés, a bűnösnek a nevelés és az együttérzés által gyerekszerepbe helyezése, a fokozott humanizmus alkalmazása nem eredményezte a társadalmi normák elsajátítását. Ráadásul speciális kriminológiai vizsgálatok szerint az elítéltek nagy százaléka, a gondatlanságból elkövetett bűncselekmények elítélteinek mintegy fele igazságtalannak tartja a bírói ítéletet, még a büntetés letöltését követően is. A közmegegyezés viszont gyakran felháborítóan enyhének találja a büntetést.

Nils Christie norvég kriminológus egy meglehetősen érdekes, dialogikus viszonyon alapuló etikát vázol föl az igazságszolgáltatás területén, amikor azért bírálja a hagyományos igazságszolgáltatási rendszert, mert az a bűncselekményből adódó konfliktust és annak rendezését kiveszi az elkövető és az áldozat hatásköréből, és egy személytelen közeg, egy intézmény, az állam kezébe helyezi. Christie szerint ezzel az az elsődleges probléma, hogy az elkövető nem azért részesül büntetésben, mert egy másik embernek fájdalmat és kárt okozott, hanem mert cselekedetével megsértette az állami jogrendet.

Christie arra a következtetésre jutott, hogy a konfliktus kezelését vissza kell adni az áldozatnak és az elkövetőnek, hogy közösségi bíraskodás útján rendeződjenek a konfliktusok. Azonban ez az elképzelés sem nélküli a rendszert, a kontrollt. Például a kárrendezésnek Christie szerint semmiképpen sem megtorláson kell alapulnia, hanem a sérelem személyes orvoslásán és a megbocsátáson. Azonban másként, mint ahogy a filozófia területén Hegel felajánlja a megbocsátást a rosszal kapcsolatban. A megbocsátás ez esetben nem pusztán egyfajta beletörődés. Éppenséggel arról van szó, hogy előtérbe kerül a szenvedő egyén. A sértett és az elkövető egyaránt aktív szerepet vállal a konfliktus kezelésében, abban, hogy a problémákra valami konstruktív megoldás szülessen. A restoratív igazságszolgáltatás rendszerében az elkövető és a sértett fél közötti kommunikációt a mediációs eljárás segíti, melynek során egy közvetítő személy irányítja a kárrendezés menetét (VIGH 1998, 218).

Az újfajta szemlélet a bűncselekmény fogalmának átértékelését kívánja meg. A bűncselekmény klasszikus fogalmából teljesen kimaradt a sértett, az áldozat, akinek a rovására a bűncselekményt elkövették. A bűncselekmény formális jogi konstrukcióvá vált, mellőzve a cselekmény lényegét, az emberi szenvedést, a veszteséget. A büntetőeljárás során a konkrét, személyes cselekedetek és sérelmek fölött absztrakt szinten születik ítélet. A vádlott nem a sértettnek tartozik felelettel, hanem az államnak és a jogrendnek. Az eljárás során a vádlott szükségképp alárendelt szerepben van a hatalmat képviselő jog intézményével szemben. Ezt szimbolizálja ezen két szembenálló fél (a jog és a bűnelkövetéssel vádolt egyén) térbeli elhelyezkedése is a bírósági tárgyalás során. Sőt, a közöttük zajló kommunikáció, illetve annak látszata is, hiszen míg a hivatalos retorika kódjaival a jog emberei rendelkeznek, addig a vádlott ehhez képest csak korlátozott kódrendszerrel tudhat magáénak. (Csakúgy, ahogy általában a sértett sem rendelkezik a jog nyelvi kódrendszerével.) Így lényegében tényleg az egyén feje fölött születik az ítélet.

Ezzel szemben a restoratív szemlélet szerint a felelősségre vonás célja a személyes konfliktus feloldása, a megbékélés, a cselekménnyel megbontott társadalmi állapot visszaállítása. Ennek az az alapja, hogy az elkövető vállalja tettének következményeit, megbánja tettét, és hajlandó legyen szerepet vállalni a jóvátételben. A restoratív igazságszolgáltatás célja, hogy tudatosítsa az elkövetőben az áldozat szenvedését és jogos felháborodását. Ez az igény a klasszikus igazságszolgáltatási szemléletben egyáltalán nem kap helyet. (GÖNCZÖL–KORINEK–LÉVAI 1998, 100.)

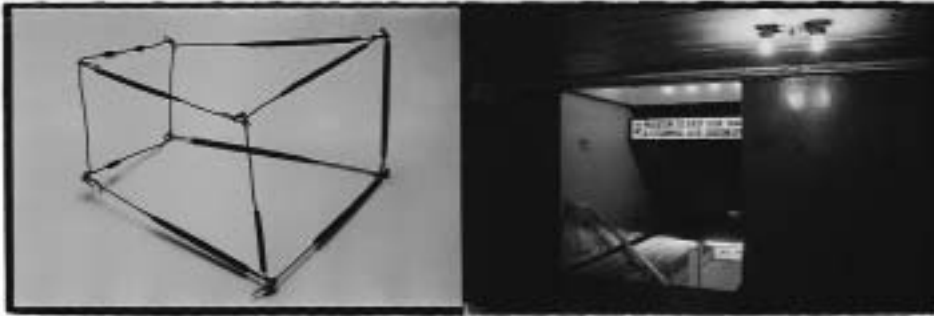
A restoratív szemlélet tartalmazza a preventív szemlélet alapjait. Számol az érzellem, a gondolkodás és a tett szoros egységével, és azzal, hogy a bűnelkövetés személyi és objektív körülményei gyakran elég világosan megragadhatóak, ebből következően a bűncselekmény megelőzhető. Mivel a társadalom peremére sodródott egyén szemszögéből fenyegető és agressziót keltő a társadalom és a jog, ezért a kárrendezés mellett a restoratív igazságszolgáltatás fő célja az elkövető rehabilitálása (VIGH 2000, 134.).

Azonban ez az igazságszolgáltatási koncepció egy egész sorozatnyi újabb problémát hoz előtérbe. Furcsa lenne, ha az eddigieket hallva nem vetődne föl bennünk a kérdés, hogy a restoratív szemlélet mit tud kezdeni a gyilkossággal, és egyáltalán bármilyen testi erőszakkal. Mit tud helyrehozni a bűnelkövető egy testi sértés esetén, illetve mennyiben segíti a kár helyreállítását a megbocsátás, ha valami maradandó sérülésről van szó?

Nyilvánvaló az igazságszolgáltatási gyakorlat számára is, hogy ez a szemlélet nem terjeszthető ki a bűncselekmények teljes körére, mint ahogy az is, hogy egyetlen más igazságszolgáltatási koncepció sem képes önmagában kezelni az embereknek egymás által okozott rossz, fájdalom, veszteség kérdését. A különféle szemléletek inkább finomítják, differenciálják az emberek között ható rossz, a bűnözés, a büntetés körét érintő kérdésselvetéseket, miközben a központi probléma látszólag mindinkább az lesz, miként lehetünk egyre humánusabbak, hogyan állíthatjuk vissza a világ bűn által kikökkentett menetét, hogyan állíthatjuk le az erőszak önmagát generáló gépezetét. Legalábbis az a tendencia, amely többek között a restoratív szemlélet megszületéséhez vezetett, ezt látszik igazolni.

IRODALOM

- RICOEUR, Paul 1999. A rossz: kihívás a filozófia és a teológia számára. In *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris.
- VIGH József 2000. *Kriminológiai alapismeretek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- GÖNCZÖL Katalin – KORINEK László – LÉVAI Miklós (szerk.) 1998. *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*. Budapest, Corvina.

Csillagszórós, 1981–1996 / 30×80 cm